

VÉBER ZITA

A JEGYBANKOK SZEREPE A KÉSZPÉNZFORGALMI RENDSZERBEN^{*1}

Megvizsgálva a jegybankok és a kereskedelmi bankok szerepét a készpénzforgalmazásban, néhány közös szervezési modellt ismerhetünk fel a fejlett országok készpénzforgalmi rendszerében. A modellek döntően abban különböznek egymástól, hogy milyen szolgáltatásokat nyújt a jegybank a készpénzforgalomban, milyen részt vállal a készpénzfeldolgozásban, illetve a -készletezésben. A jegybank és a kereskedelmi bankok közötti munkamegosztás alapján *szolgáltató, feladatmegosztó és delegáló jegybankokat* különböztetünk meg.

A jegybankok és a kereskedelmi bankok közötti munkamegosztást vizsgálva a szolgáltató, a feladatmegosztó és a delegáló jegybanki modellek egy-egy fokozatnak tekinthetők a munkamegosztás mélységét kifejező skálán. A szolgáltató jegybank a készpénzforgalmazásban és -feldolgozásban nagy részt vállal magára, míg a feladatmegosztó jegybank e tevékenységek jelentős részét átadja a kereskedelmi bankoknak. A delegáló jegybank a készpénzforgalmazásban és -feldolgozásban meglévő szerepét a minimumra szorítja, és a készletezési feladatok egy részét is a kereskedelmi bankokra bízta. A magyar jegybank készpénzforgalmazási gyakorlata a feladatmegosztó jegybankéhoz áll legközelebb, amely az 1990-es évek közepétől alakult ki.

A fejlett országok jegybankjaihoz hasonlóan az MNB-vel szemben is kettős követelmény fogalmazódik meg. Egyrészt a költségekkel való gazdálkodás, másrészt a forgalomban lévő készpénz minőségének biztosítása. E kettős célfüggvényben a feladatmegosztó jegybank modellje az MNB számára megfelelőnek bizonyult. Az országos készpénzforgalomban és -feldolgozásban vállalt szerepének csökkentésével párhuzamosan azonban a forgalomban lévő bankjegyek minőségének biztosítása érdekében az MNB folyamatosan erősíti a kereskedelmi bankok és pénzfeldolgozó vállalatok pénzfeldolgozási tevékenységének jegybanki ellenőrzését.

NEMZETKÖZI ÁTTEKINTÉS

A XIX. században kialakult pénzügyi rendszerben a legtöbb országban a központi bank kizárólagos joga lett a

készpénzkibocsátás, és ebből következően a jegybank egyik alapfeladatává vált a gazdaság készpénzszükségletének biztosítása. Bár a készpénzkibocsátással összefüggő emissziós

* Lektorálta: Magyarné Földing Zsuzsanna, MNB Pénzforgalmi emissziószabályozási és -szervezési Főosztály

¹ Köszönettel tartozom – lektorom mellett –, Prágay Istvánnak, Farkasné Tisza Anitának és dr. Turján Anikónak hasznos észrevételeikért és segítségükért. A fennmaradó hibákért kizárólag a szerzőt terheli felelősség.

feladatok sokrétűek, e tanulmányban csak a gazdaság készpénzellátásához kapcsolódó legfőbb jegybanki feladatokra koncentrálunk, amelyek a következők:

- A gazdasági szereplők készpénz iránti igényének kielégítése.
- A gazdaságban átmenetileg vagy tartósan feleslegessé váló készpénz jegybanki számlára történő befizetésének biztosítása.
- Készpénzkészletek tárolása egyrészt biztonsági tartalékként (stratégiai készlet), másrészt a napi forgalom mindenkori maradéktalan kielégítése céljából (logisztikai készlet).
- A befizetett bankjegyek és érmék feldolgozása² valódiság és forgalomképesség szerint. A hamis, illetve elhasználódott bankjegyek és érmék kiszűrése.
- Selejtes bankjegyek és érmék megsemmisítése.

Néhány évtizeddel ezelőtt a legtöbb országban valamennyi itt felsorolt emisziós tevékenységet – beleértve a készpénzforgalmazás jelentős részét is – kizárólag a jegybankok végezték. Az 1990-es években azonban mind a kereskedelmi bankok, mind számos jegybank készpénz-forgalmazási rendszere átalakult.

A pénzkidó automaták elterjedése a kereskedelmi bankokat készpénzzel kapcsolatos tevékenységük újraszervezésére készítette. Az 1990-es évek ele-

jén az ATM-ek, köztük a bankfiókoktól távolabb telepített pénzkidó automaták száma ugrásszerűen megnőtt. Így a bővülő ATM-hálózat üzemeltetése egyre költségesebbé vált a kereskedelmi bankok számára. Az automatákat folyamatosan jó minőségű bankjegyekkel kell feltölteni. A gépek egy részét nemcsak kifizetésre, hanem készpénzbefizetésre is használják, amelyek esetében a bedobott készpénzt meg kell számolni, összerendezni, csomagolni. A készpénzforgalmazás hatékonyságának növelése érdekében a bankok területileg koncentrálták e tevékenységüket. Emellett arra törekedtek, hogy a nem szorosan vett banki tevékenységeket kiszervezzék leányvállalatokhoz vagy független gazdasági vállalkozásokhoz. Ennek eredményeként a bankjegy- és érmefeldolgozást, valamint -szállítást sok esetben e tevékenységekre szakosodott pénzfeldolgozó, illetve pénzszállító vállalatokra bízták. Egyes bankok közös vállalkozási formában készpénz-központokat hoztak létre abból a célból, hogy a méretgazdaságosságból származó előnyt kihasználják. A jegybankon kívüli készpénzfeldolgozás koncentrációja miatt a kereskedelmi bankok befizetései is koncentrálták egy-egy jegybanki fiókhoz, így azok egy részénél a készpénzforgalom megnövekedett, míg más fiókoknál csökkent.

E folyamatokkal egy időben a jegybankok tevékenysége is átalakult. A bank- és pénzügyi rendszer fejlődésével párhuzamosan a jegybankok egyéb feladataikat (számlavezetés, felügyeleti ellenőrzés stb.) központosították, illetve egyes korábbi feladatokat más állami intézményeknek adták át, így a jegy-

² A készpénz feldolgozása magában foglalja a bankjegyek és érmék tételes megszámlálását, valódiság és forgalomképesség szempontjából történő ellenőrzését, továbbá az újra forgalomba hozható bankjegycsomagok/bankjegykötegek és érmétek kialakítását.

banki fiókok tevékenysége számos országban a készpénzforgalomra szűkült. Mivel a jegybankoknál egyre fontosabbá vált a költségekkel való takarékoság célja, több országban – különösen azokban, amelyekben a kereskedelmi bankok készpénzközpontokat hoztak létre – a központi bankok csökkentették fiókjaik számát. Ez a folyamat visszahatott a kereskedelmi bankok készpénzforgalmazására is. A kereskedelmi bankfiókok és a központi bank fiókjai között a távolság nőtt, ami hozzájárult a jegybankon kívüli készpénzfeldolgozás további központosításához.

Jelentős változást okozott a kereskedelmi bankok készpénzforgalmi rendszerében az is, hogy a jegybankok a korábban csak általuk végzett emissziós feladatok egy részét fokozatosan megosztották a kereskedelmi bankokkal. Az utóbbi egy-két évtizedben a jegybanki emissziós tevékenységek közül három területen – *a készpénzforgalmazásban, a készpénzfeldolgozásban és a jegybanki készpénzkészlet egy részének tárolásában* – alakult ki munkamegosztás a jegybankok és a kereskedelmi bankok között.

A munkamegosztás módja, mélysége eltérő a világ különböző országaiban, függ a hagyományoktól, az intézményi rendszertől, a kereskedelmi bankok forgalmazási törekvéseitől, de döntő mértékben attól, hogy a jegybank milyen készpénz-forgalmazási stratégiát³ választ.

Egyes országokban a központi bank kiterjedt fiókhálózatával biztosítja a

könnyű elérhetőséget, amelyekben nagy volumenű készpénzforgalmat bonyolít le. Kapcsolatban áll a kereskedelmi bankok fiókjával, azok egyedi készpénzigényeit akár naponta többször is kielégíti. Ezekben az országokban a kereskedelmi bankok nem végeznek készpénzfeldolgozást, valamennyi hozzájuk befizetett bankjegyet továbbszállítják a jegybankba, ahol azokat valódiság és minőség szerint válogatják. A jegybanki készleteket pedig kizárólag jegybanki tulajdonban és felügyelet alatt lévő értéktárakban őrzik.

Számos jegybank azonban már nem végez ilyen mélységben készpénzforgalmazást, és a készpénz-feldolgozási tevékenységet is megosztja a kereskedelmi bankokkal. Néhány jegybank – a gyorsabb forgalmazás érdekében – a logisztikai készlet egy részét is kereskedelmi bankok tulajdonában lévő értéktárakban, készpénzközpontokban tárolja.

Megvizsgálva a jegybankok és a kereskedelmi bankok szerepét a készpénzforgalmazásban, néhány közös szervezési modellt ismerhetünk fel a fejlett országok készpénzforgalmazásában. A modellek döntően abban különböznek egymástól, hogy milyen szolgáltatásokat nyújt a jegybank a készpénzforgalomban, milyen részt vállal a készpénzfeldolgozásban, a készletezésben. A következő három emissziós szervezési modellel⁴ írható le az egyes országok jegybanki készpénzforgalmi tevékenysége:

³ A különböző stratégiákhoz kapcsolódó jegybanki szerepvállalást a későbbiekben elemezzük.

⁴ A modellek leírásához felhasználtuk a Giesecke-Devrient GmbH német vállalat által készített „Benchmark Study Central Bank Processing” című tanulmányt (2004).

1. Szolgáltató jegybank: a jegybank a készpénzforgalmazás legfőbb szereplőjeként kiterjedt készpénzszolgáltatásokat nyújt a kereskedelmi bankoknak.
2. Feladatmegosztó jegybank: a jegybank a készpénzforgalmazás és – feldolgozás jelentős részét átadja a kereskedelmi bankoknak.
3. Delegáló jegybank: a jegybank a készpénzforgalom rendszerében minimális szerepet tölt be, a készpénzforgalmazás és -feldolgozás döntő részét a kereskedelmi bankokra bízva.

A készpénz-forgalmazási rendszer kialakításakor a jegybankokat többféle cél vezérelheti. Az alapvető cél minden jegybank számára, ami törvényben előírt feladatából adódik: a gazdaság készpénzigényének kielégítése megfelelő minőségű és címletösszetételű fizetőeszközökkel, a forgalomban lévő bankjegyek és érmék valóságának biztosítása. E fő cél mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a jegybanksi költségek csökkentése, illetve a költségek bevételekkel történő ellentételezése a készpénzforgalmazás hatékony szervezése révén. A jegybanksi költségek csökkentése azonban nem jár feltétlenül együtt nemzetgazdasági szinten is a költségek csökkenésével. Ezért jogos követelményként fogalmazható meg a készpénzforgalmazás rendszerének olyan kialakítása, amely nemzetgazdasági szinten csökkenti a költségeket.

További cél lehet, bár a gyakorlatban még kevésbé érvényesül, olyan – a költségeket externalizáló – jegybanksi díjpolitika kialakítása, amely biztosítja a különböző fizetési módok (készpénzes

és készpénz nélküli fizetési eszközök) közötti, nemzetgazdasági szinten hatékony választás lehetőségét.

A jegybankok általában az első három célt valamilyen mértékben szem előtt tartva alakítják ki készpénzforgalmi rendszerüket. A készpénzforgalmi stratégiák közötti különbségek tükrözik a különböző jegybankok szerepvállalása, költségérzékenysége, az országok munkaerőpiacának rugalmassága és vállalkozói kultúrája közötti különbségeket.

Egy-egy ország készpénzforgalmi rendszerének kialakulásában azonban nem csak az elvi célok követése játszott szerepet. A meglévő adottságok között felmerülő problémákra adandó megoldások keresése is meghatározta, hogy a különböző országok milyen irányban változtatták készpénzforgalmi rendszerüket. A korábban kialakult intézményrendszer, a jegybankon kívüli piaci folyamatok, szerveződések is erősen befolyásolták a változások irányát. E tényezők is magyarázzák az eltérő készpénzforgalmi modellek kialakulását.

1. SZOLGÁLTATÓ JEGYBANK

Az e modellel leírható országokban a jegybankok többsége kiterjedt fiókhálózattal rendelkezik, ahol széles körű szolgáltatásokat nyújt. Fogadják a kereskedelmi bankok helyi fiókjainak befizetéseit, akár naponta többször is. Mivel a kereskedelmi bankok igényeit fiókszinten elégítik ki, ezért kis tételű be- és kifizetéseket is teljesítenek. Ennek megfelelően a be- és kifizetések számára kisebb csomagolási egységeket, vegyes címletű csomagolást is elfogadnak, illetve alkalmaznak. A kereskedelmi

bankok alapvetően nem dolgozzák fel a készpénzt valódiság és forgalomképesség szerint, a hozzájuk befizetett bankjegyeket nem forgatják vissza a gazdaságba, hanem a jegybankba szállítják feldolgozásra. A kereskedelmi bankok a készpénz szállítását, a fiókoktól történő összegyűjtését és csomagolását, az ATM-ek feltöltését gyakran pénzz szállító vállalatokra bízák, de azok a minőség és a valódiság szerinti válogatásban nem vállalnak szerepet.

A szolgáltató jegybank a gazdaság ellátását megfelelő minőségű készpénzzel közvetlenül, a készpénzfeldolgozásban való széles körű, aktív részvétellel kívánja elérni. Franciaországban és régebben Németországban is a jegybank előírta, hogy a bankok az ügyfeleknek csak jegybank által feldolgozott bankjegyet fizethetnek ki. A közvetlen jegybanki kontrollal biztosítani kívánták a forgalomba kerülő bankjegyek jó minőségét. Más országokban a könnyen elérhető, ingyenes jegybanki feldolgozás ösztönzi arra a kereskedelmi bankokat, hogy csak a jegybanki feldolgozásra építsenek, e tevékenységet nem vállalják magukra.

A jegybank tehát e szolgáltatásának kedvező feltételeivel és szabályozással érheti el a bankjegyforgalom feletti közvetlen kontrollt. Ezen országokban a forgalomban lévő bankjegyek évente több alkalommal kerülnek jegybanki feldolgozásra, mint más modellel leírható országok esetében⁵.

A kereskedelmi bankok készpénzforgalmazásában megfigyelhető koncentráció, illetve a jegybanki készpénzfor-

galom költségcsökkentésének igénye, több, e modellhez tartozó országban változásokat indított el. A jegybankok a készpénzforgalmazás hatékonyságának növelése érdekében arra ösztönzik a kereskedelmi bankokat, hogy nagy tételben fizessenek be készpénzt, és nagy tételben igényeljék azt kifizetéskor. Az e modellhez tartozó euróövezeti jegybankok ezért az ún. nagybani készpénzszolgáltatásokat díjmentesen végzik. Továbbra is nyújtanak azonban ún. kiskereskedelmi jellegű szolgáltatásokat, szemben a feladatmegosztó, illetve delegáló jegybankokkal, amelyek ilyen tevékenységgel nem foglalkoznak. Elfogadnak kisebb egységű vagy vegyes címletű csomagokat, illetve kifizetéseiket hajlandók kisebb csomagokban, a kereskedelmi bankok fiókgigényeinek megfelelően összerendezve (kiporciózva) teljesíteni. Az euróövezeti szolgáltató jegybankok – egy EKB-határozattal⁶ összhangban – e szolgáltatásokat díj ellenében végzik, de a díjak nem feltétlenül érik el azt a szintet, amely már arra kényszerítené a kereskedelmi bankokat, hogy e feladatokat maguk végezzék közvetlenül vagy pénzfeldolgozó vállalatokon keresztül.⁷

A szolgáltató jegybanki modell jellemző jelenleg Belgium, Csehország Franciaor-

⁵ A szolgáltató jegybankkal rendelkező országokban az egy lakosra jutó jegybank által feldolgozott bankjegyek száma átlagosan 110 db, míg a feladatmegosztó jegybankkal rendelkező országokban átlagosan 50, a delegáló modellhez tartozó Nagy-Britanniában és Dániában pedig átlagosan 12 db.

⁶ Az EKB Kormányzótanácsának 2002-ben életbe lépett határozata szerint a jegybankok kötelesek az emissziós alapszolgáltatásokat (nagy volumenű készpénz be- és kifizetéseket) a kereskedelmi bankok számára díjmentesen nyújtani. Ezenfelül a jegybankok nyújthatnak az alapszolgáltatásokon túlmenő szolgáltatásokat is, de csak a piacon kialakult árakhoz igazodó díj ellenében.

⁷ A holland jegybank, amely 2005-től a feladatmegosztó modell felé kíván elmozdulni, éppen e szolgáltatások díjainak drasztikus emelésével törekszik arra, hogy a jegybank készpénzforgalmazási tevékenységét csökkentse.

szág, Görögország, Németország és (2004-ig) Hollandia készpénzforgalmazására.

E modell előnye, hogy a bankjegyek gyakori jegybanki megfordulása miatt a forgalomban lévő bankjegyek felett szoros, közvetlen ellenőrzést nyújt a jegybank, így biztosítja a bankjegyek jó minőségét, a hamis bankjegyek kiszűrését. A modell hátránya, hogy a jegybanknál jelentkezik a nemzetgazdaság készpénz-feldolgozási igényének döntő része, amely nagy költséget ró a központi bankra, különösen akkor, ha a díjak nem biztosítják a költségek megtérülését.

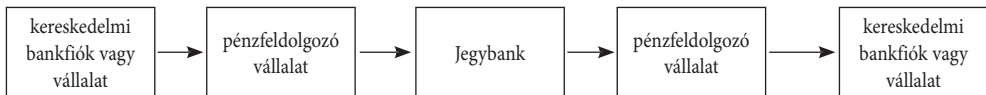
E modell további hátránya, hogy a készpénz útja a fogyasztótól a kereskedelmi bankon, a pénzzárlító vállalaton keresztül a jegybanki feldolgozásig és vissza ugyanezen a láncolaton keresztül

többszöri szállítást és feldolgozást, valamint nagyobb kockázatot jelent.

Nemzetgazdasági szinten a készpénzforgalom költsége nagymértékben attól függ, hogy a fent említett készpénzcikluson belül a készpénz hányszor kerül megszámlálásra, csomagolásra, valódiság és minőség szerinti feldolgozásra.

A nagybani jegybanki befizetés esetén a jegybanki feldolgozást megelőzi a kereskedelmi bank vagy pénzfeldolgozó által végzett előfeldolgozás, számlálás, címletek szerinti csomagolás. Ha nagy tételben fizet ki a jegybank, akkor további manipulációt igényel a készpénz kereskedelmi banki fiókgigényeknek megfelelő szétosztása, porciózása. A nagybani jegybanki forgalmazás esetén tehát háromszor kerül válogatásra, csomagolásra a bankjegy.

A készpénz útja, ha a jegybank nagybani jellegű készpénzszolgáltatást nyújt

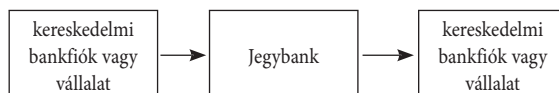
Amennyiben a jegybank kis tételben, közvetlenül a fiókoktól fogad be bankjegyet és érmét, és a fiókgigényeknek megfelelően fizeti ki, akkor a készpénzciklusban csak egyszer történik feldolgozás, csomagolás, számlálás.

A kis tételek kezelése jelentős költséget ró a jegybankra, de ezt ráterhelheti a kereskedelmi bankokra, így elméletileg ez nem feltétlenül jelent

effektív többletköltséget a jegybank számára.

A nagybani forgalmazásnál tehát a jegybanki üzemi költségek kisebbek, mint a kiskereskedelmi jellegű forgalmazásnál, ugyanakkor a nagybani forgalmazás miatt szükséges többszörös csomagolás, válogatás miatt nemzetgazdasági szinten nagyobb a költség.

A készpénz útja, ha a jegybank kiskereskedelmi jellegű készpénzszolgáltatást nyújt

Erre az ellentmondásra keresett választ az osztrák jegybank, amely végül úgy döntött, hogy készpénz-forgalmazási és -feldolgozási tevékenységét kiszervezi olyan önálló vállalathoz, amely kiskereskedelmi jellegű szolgáltatásokat nyújt banki és kereskedelmi vállalati ügyfeleinek.

Az 1990-es években a nagyobb osztrák kereskedelmi bankok közös készpénzközpontot (*Geldservice*) hoztak létre a készpénz feldolgozására és a gazdaságba történő visszaforgatására annak érdekében, hogy készpénzzel kapcsolatos tevékenységüket koncentrálják és a méretgazdaságosságból adódó előnyt kihasználják. E vállalat néhány év alatt 30%-os részesedést ért el a készpénz-feldolgozásban. Az osztrák jegybankban ekkor felmerült, hogy a feldolgozás kikerülhet az ellenőrzése alól, és így a forgalomban lévő bankjegyek minősége feletti közvetlen jegybanki kontroll erősen csökkenhet. Először rugalmasabb szolgáltatásokkal, kiskereskedelmi jellegű szolgáltatások nyújtásával igyekezett visszahódítani a kereskedelmi banki ügyfeleket. Majd a készpénzközpont részvényeinek felvásárlása mellett döntött, és a vállalatot továbbfejlesztette országos méretű készpénzközpont-hálózattá. Jelenleg több mint 90%-át birtokolja a részvényeknek, míg a fennmaradó rész a kereskedelmi bankok tulajdonában van. A vállalat hét fiókkal, készpénzközponttal rendelkezik országszerte. E készpénzközpontok gyakorlatilag a jegybank korábbi fiókjaiban működnek, ahová nemcsak a jegybank, hanem a kereskedelmi bankok is átcsoportosították készpénzzel kapcsolatos tevékeny-

ségük túlnyomó részét. E készpénzközpontok fogadják a kereskedelmi banki fiókok befizetéseit, teljesítik a fiókszintű igényeiket, feldolgozzák a bankjegyeket és visszaforgatják a gazdaságba. Koordinálják a készpénzszállítást és teljesítik az ATM-ekkel kapcsolatos logisztikai feladatokat. Gazdálkodó szervezetek, kereskedelmi vállalatok számára is széles körű szolgáltatásokat biztosítanak. Szolgáltatásaikért díjat számítanak fel.

Az osztrák jegybank szervezi a készpénz gyártását, új bankjegyekkel látja el a forgalmat, készletet tart, és végzi a bankjegyek megsemmisítését. A *Geldservice*-t a jegybank díjmentesen látja el készpénzzel. A jegybank az EKB-határozat alapján felkínálja a díjmentes nagybani fogalmazást a bankoknak is, de azok döntő többsége a *Geldservice* rugalmasabb szolgáltatásait veszi igénybe, a központi bank forgalmazása a kereskedelmi bankok felé nem jelentős.

Bár a jegybank és a *Geldservice* szervezetileg elkülönült, ez utóbbiban meglévő többségi tulajdon a közvetlen ellenőrzés lehetőségét nyújtja a jegybanknak. Mivel a *Geldservice* jegybanki felügyelet alatt működik, ezért a szolgáltató jegybank egy továbbfejlesztett típusának tekinthető.

Ausztriában egy intézménybe került mind a hagyományosan jegybanki készpénz-forgalmazási és -feldolgozási tevékenység, mind a kereskedelmi bankok forgalmazási feladatainak jelentős része, ezért a készpénz útja lerövidült, ami nemzetgazdasági szinten költségmegtakarítást jelenthet. Összességében a jegybank közvetlenül a készpénzforgalomnak jóval kisebb volumenét végzi,

mint az egyéb szolgáltató jegybankok, hiszen a készpénzfeldolgozás, -elosztás túlnyomó részét díjak felszámításával a Geldservice bonyolítja. Ez a készpénzforgalmi modell lehetőséget ad arra, hogy a készpénzforgalom költségének szinte egészét a készpénzhasználók fizessék meg. Amennyiben a Geldservice hatékonyan, racionálisan gazdálkodik, ez a modell mind társadalmi, mind jegybanki szinten költségtakarékos.

A modell értékelésekor azonban figyelembe kell venni, hogy a Geldservice több mint 90%-ban jegybanki tulajdonú. A feldolgozó piac több mint 80%-át a kezében tartja, nincs igazi versenyhelyzetben, amely a költségek leszorítására ösztönözné. Másrészt az osztrák jegybank fő célja, hogy az országos készpénzfeldolgozás felett kontrollt gyakoroljon. Tehát olyan díjpolitikát alakít ki, amellyel e célt eléri. Mivel e tényezők miatt nincs komoly versenytársa a piacon, a verseny költségracionalizáló hatása kevésbé érvényesül.

2. FELADATMEGOSZTÓ JEGYBANK

A feladatmegosztó jegybankok operatív tevékenysége a fő emissziós folyamatokra koncentrálódik: a gazdaság készpénzigényének kielégítése, a forgalomképtelen bankjegyek és érmék megsemmisítése, a gazdaság napi készpénzszükségletét meghaladó készpénz befogadása, illetve a forgalomban lévő bankjegyek és érmék minőségének biztosítása. A készpénzforgalmazás és -feldolgozás terén a jegybankok korlátozzák tevékenységüket. A gazdaság napi készpénzigényének hatékony kielégítése, illetve a forgalmazási

költségek csökkentése érdekében nagybani készpénzforgalmazást folytatnak. A feladatmegosztó jegybankok az egyes kereskedelmi bankok összesített igényét elégitik ki, fióksintű be- és kifizetést nem teljesítenek. Befizetést előre meghatározott nagy egységekben – rögzített csomagolási formában⁸ – fogadnak, és hasonló módon történik a kifizetés is. Az ország területéhez viszonyítva jellemzően kevesebb jegybanki fiókkal rendelkeznek, mint a szolgáltató jegybankok.

A nagybani jegybanki készpénzforgalmazás előfeldolgozást, csomagolást, számlálást igényel, amely, mint láttuk, nemzetgazdasági szinten a költségek növekedését jelenti. A feladatmegosztó jegybankok törekvése is az, hogy a készpénz útját lerövidítsék, a készpénzciklusban részt vevő szereplők számát csökkentsék, azonban más módon, mint ahogy azt az osztrák jegybank tette. E modellben nem a kiskereskedelmi jellegű tevékenységet emelik be a jegybank felügyelete alá, hanem a korábban hagyományosan jegybanki tevékenységet, a készpénz minőség szerinti válogatásának egy részét bízzák rá a kereskedelmi bankokra vagy a pénzfeldolgozó vállalatokra. Arra ösztönzik a kereskedelmi bankokat, hogy közvetlenül vagy a pénzfeldolgozó vállalatokon keresztül a készpénzfeldolgozásban is egyre nagyobb szerepet játsszanak, az általuk feldolgozott készpénzt forgassák vissza a gazdaságba, melynek hatására a jegybankba befizetett és az ott feldolgo-

⁸ A bankjegyeket általában kötegekben, az érméket nagy érmezsákban vagy tíz érmerollniból álló egységekben fogadják, de előfordul ennél nagyobb csomagolási előírás is.

zott bankjegyek mennyisége csökken. Mivel a kereskedelmi bankok a hozzájuk befizetett és feldolgozott készpénzből elégitik ki ügyfeleik készpénzigényét, a jegybankba csak egy-egy címletből keletkezett napi feleslegüket szállítják be, illetve a napi nettó igényüket veszik fel. A jegybankok az országos készpénzfeldolgozásnak átlagosan 20–40%-át teljesítik⁹, a fennmaradó részt a kereskedelmi bankok, illetve a pénzfeldolgozó vállalatok végzik.

E modellben a jegybankok általában különvágatva kérik befizetni a selejtes bankjegyeket, és azoknak a jegybankon kívüli helyszínen történő megsemmisítését nem engedélyezik.

A feladatmegosztó jegybank modellje szerint működő készpénzforgalmazás jellemzi a következő országokat: Bulgária, Finnország, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, USA, Észtország és 2005-től Hollandia.

Néhány országban a nettó bankjegy- és érmefelesleggel, illetve nettó készpénzigénnyel rendelkező kereskedelmi bankok között készpénz-kereskedelem alakult ki. A bankközi készpénzpiac révén a készpénz közvetlen visszaforgatása még nagyobb mértékű lett. A jegybankba így csak a bankrendszer szintjén feleslegessé váló készpénz kerül befizetésre, illetve a bankrendszer nettó igénye kifizetésre (pl. Magyarország, Bulgária, Olaszország, Svájc¹⁰).

⁹ Giesecke-Devrient-tanulmány.

¹⁰ Svájcban a helyi postafiókok és a kereskedelmi bankfiókok működnek együtt. A nettó készpénzfelvevő kereskedelmi banki fiókok készpénzigényük egy részét a nettó készpénztöbblettel rendelkező helyi postafióktól szerzik be.

A feladatmegosztó jegybank többféle eszközt használhat annak elérése érdekében, hogy a kereskedelmi bankok a készpénz feldolgozásában és a készpénz közvetlen visszaforgatásában nagyobb szerepet vállaljanak. A központi bank általában ezek valamilyen kombinációjával él. Az eszközöket a következőképpen lehet csoportosítani:

- Díjpolitika¹¹: A jegybank a készpénz be-, illetve kifizetésekor olyan díjakat állapít meg, amelyek mellett a kereskedelmi bank érdekelt a jegybanki feldolgozás elkerülésében, és saját szervezetében vagy pénzfeldolgozó megbízásával végzi el ezt a tevékenységet, illetve a feldolgozott készpénzből rendelkezésére álló felesleget a készpénzpiacra értékesíti.
- Csomagolási előírások: A jegybank csak nagy egységben fogad be és fizet ki bankjegyet és érmét.

¹¹ A jegybanki tevékenység díjazásával kapcsolatban kétféle közgazdasági felfogás alakult ki: Az egyik felfogás szerint, mivel a jegybank kizárólagos joga a készpénz forgalomba bocsátása, a jegybanknak a gazdaság készpénzzel való ellátását díjmentesen kell végeznie. Annál is inkább, mert a jegybanknál a készpénzgyártással és -forgalmazással felmerülő költségeknél jóval nagyobb seignorage jövedelem keletkezik a készpénzkibocsátásból adódóan.

A másik felfogás szerint az egyes fizetési eszközök (készpénz, betét-, illetve hitelkártya, e-money) használóinak meg kell fizetniük a fizetőeszközzel kapcsolatban felmerült költségeket. Az elektronikus fizetési eszközök használatát a kereskedelmi bankoknál felmerülő költségek arányában díj terheli. Ugyanilyen módon a készpénzhasználóknak is meg kell fizetniük a készpénz előállításával, feldolgozásával és szállításával kapcsolatos költségeket. Amennyiben a különböző fizetőeszközökkel kapcsolatos költségek átláthatóvá válnak, a díjak nagysága jobban ösztönözheti a gazdasági szereplőket a hatékonyabb fizetési eszközök használatára.

- A jegybanki fiókhálózat csökkentése: A kereskedelmi banki fiókoktól a jegybankig a szállítás útja meghosszabbodik, költségesebbé válik, ezért ez a helyi feldolgozásra és visszaforgatásra ösztönöz.
- A jegybank adminisztratív intézkedésekkel a napi forgalmazásnak korlátokat szab, pl.
 - a kereskedelmi bank ugyanolyan címletű bankjegyet nem vehet fel, mint amelyet aznap (vagy a megelőző néhány napban) befizetett,
 - korlátozza a befizetés gyakoriságát (napi vagy heti gyakoriság),
 - korlátozza a jegybanki nyitvatartási időt,
 - csak feldolgozott készpénzt fogad be, a selejtes, illetve a forgalomképes bankjegyeket elkülönítve kell a bankoknak befizetniük.

A feladatmegosztó bank modelljének előnye, hogy a készpénz nagyobb részét a kereskedelmi bankok (vagy a pénzfeldolgozó vállalatok) közvetlenül a feldolgozás után visszaforgatják a gazdaságba. Emiatt a készpénz útja rövidül, a készpénzciklusban a készpénz csak egyszer kerül feldolgozásra, így nemzetgazdasági szinten a feldolgozási, szállítási költségek és az ehhez kapcsolódó kockázat is csökken. A jegybankon kívüli pénzfeldolgozás egymással versengő bankoknál, pénzfeldolgozó vállalatoknál történik, ami a tevékenység hatékony elvégzésére ösztönzi a piaci szereplőket. A nemzetgazdasági költségek mellett természetesen a jegybanki költségek is csökkennek,

mivel a jegybank korlátozottabb forgalmazási és feldolgozási tevékenységet végez, és kisebb fiókhálózatot kell fenntartania.

Ugyanakkor a bankjegy kevesebb alkalmalmmal fordul meg a jegybankban, ezért a közvetlen jegybanki kontroll csökken. Ez számos országban, a forgalomban lévő bankjegyek (főleg a kis címletű bankjegyek) minőségének romlásához vezetett. A forgalomban lévő bankjegyek minőségének biztosítása érdekében a feladatmegosztó jegybankok két irányban indultak el.

Egyrészt arra törekednek, hogy a készpénzfeldolgozásban meglévő szerepük, a közvetlen kontroll a bankjegyek felett egy meghatározott szint alá ne csökkenjen. E cél érdekében több eszköz áll rendelkezésre, pl. a díjpolitika és adminisztratív előírások.¹²

Másrészt olyan szabályokat alkotnak, amelyekkel előírják a feldolgozást végző kereskedelmi bankok vagy pénzfeldolgozó vállalatok által feldolgozott bankjegyek minőségét, és ellenőrzik azt.

A jegybankon kívüli készpénzfeldolgozás feltételeinek szabályozásában a magyar jegybank az elsők között volt. 1996-tól az MNB engedélyéhez kötött a pénzfeldolgozási tevékenység végzése, jogszabályok rögzítik a jegybankon kívüli készpénz-feldolgozási tevékenység engedélyezésének és végzésének feltételeit. Előírás, hogy forgalomba csak valódi, forgalomképes bankjegyeket és

¹² A közvetlen kontrollt biztosító adminisztratív előírás lehet a kis címletű bankjegyek 100%-ának befizetése a jegybankhoz, vagy a kereskedelmi bankokhoz befizetett készpénz meghatározott százalékának továbbadása jegybanki feldolgozásra.

értéket lehet kiadni. A jogszabályok biztosítják a jegybank számára, hogy a feldolgozott készpénz minőségét ellenőrizze.

3. DELEGÁLÓ JEGYBANK

A delegáló jegybank minimálisra szorítja operatív emissziós tevékenységét: megszervezi a készpénz gyártatását, új bankjegyeket hoz forgalomba a hozzá befizetett selejtes bankjegyek helyett, biztosítja a forgalom bővüléséhez szükséges készpénzmennyiséget, és megsemmisíti a forgalomképtelen bankjegyeket. A jegybankok nem tartanak fenn fiókokat, vagy csak nagyon korlátozott mértékben.

A kereskedelmi bankok a jegybanktól szervezetileg független saját vagy közös készpénzközpontokat hoznak létre az ország több pontján. E készpénzközpontok kiskereskedelmi jellegű tevékenységet végeznek, lebonyolítják a napi készpénzforgalmat, fogadják a bankfiókok befizetéseit és kifizetéseket teljesítenek, feldolgozzák a készpénzt, illetve tárolják a napi készpénzigényt meghaladó mennyiséget.

A bankok készpénzigénye a forgalomtól függően naponta változik. A bankoknál egyszer készpénzfelesleg, máskor készpénzigény keletkezik. Ezen ingadozások kiegyenlítésére szolgál a jegybanki logisztikai készlet. Az előző két modellben a kereskedelmi bankok feleslegüket a jegybankba fizetik be, és nettó igényüket a jegybanktól veszik fel. Ebben a modellben azonban a magántulajdonú készpénzközpontokban a jegybank olyan elkülönítetten tárolt

készletet tart, ahová a kereskedelmi bankok készpénzfeleslegüket befizethetik, illetve ahonnan készpénzigényüket kielégíthetik jegybanki számlájuk jóváírása vagy terhelése mellett. Egyes országokban a készpénz-készletartással járó kockázat megfelelő kezelése érdekében új elszámolási megoldásokat alkalmaznak.

Mivel a készpénzközpontokba befizetett készpénzfelesleg kamatozik, a kereskedelmi bankoknak nem kell ezt a készpénzmennyiséget a jegybankokba befizetni, ami a készpénz útját jelentősen lerövidíti.

E rendszerben a készpénzforgalmazás és -feldolgozás döntő részben a készpénzközpontokban történik. A jegybank csak a forgalom bővüléséhez és a leselejtezett bankjegyek pótlásához szükséges új bankjegyeket hozza forgalomba, illetve a megsemmisítés előtt végez bankjegyfeldolgozást. Nagy-Britanniában a jegybank csak selejtes bankjegyet fogad be, forgalomképeset nem¹³. A többi delegáló jegybank nem tiltja a forgalomképes bankjegyek hozzá történő befizetését, de ez a készpénzforgalom nem jelentős, mivel a készpénzközpontokban ugyanazt a szolgáltatást megkapják a bankok, mint a jegybankban: a befizetett készpénz feldolgozásra kerül és az értékét jóváírják kamatozó számlán. Ugyanakkor kisebb költség merül

¹³ Bírósággal bünteti, ha a hozzá befizetett kötegen meghatározott mértéknél több forgalomképes bankjegyet talál a feldolgozás során. Nagy-Britanniában a jegybanki feldolgozás mértékét tovább csökkentették azáltal, hogy a selejtesként jegybankba szállított bankjegyek minőségét csak mintavétellel ellenőrzik, így annak csak kis hányadát kell feldolgozniuk.

fel a földrajzilag közelebb lévő valamely készpénzközpontba történő szállításkor, mint az ország egyetlen pontján lévő jegybankba történő befizetéskor.

E modellhez tartozó országok: Nagy-Britannia, Dánia, Írország, Ausztrália és Új-Zéland.

A delegáló jegybank a készpénzforgalomban betöltött szerepét minimálisra korlátozza, szinte csak a készpénz „születésénél és halálánál” van jelen, ezért a készpénzzel kapcsolatos kezelési költségeit nagymértékben csökkenteni tudja. E modell nemzetgazdasági szinten is jelentős költségmegtakarítást érhet el, mert csak egyszer kerül sor a készpénzkezelésre, -feldolgozásra, és a szállítási költségek, illetve az abból adódó kockázat is kisebb.

Mivel a jegybank a készpénzfeldolgozásban nem vesz részt aktívan, a forgalomban lévő bankjegyek minőségére csak közvetett hatása van. Ezért a jegybankok előírják a készpénzközpontokban használható gépek fajtáját a forgalomban lévő bankjegyek minőségének biztosítása érdekében. Ez a modell olyan országokban alakult ki, ahol magas szintű az önszabályozás, és a készpénzzel kapcsolatos tevékenységeket a bankok közös vállalkozásban látják el, tehát nem szervezik ki profitorientált pénzfeldolgozó vállalkozáshoz.

A delegáló jegybank egy fajtájának tekinthetjük azokat a jegybankokat, amelyek önálló vállalatokba kiszervezték a készpénzzel kapcsolatos tevékenységük döntő részét (ennyiben hasonlítanak a szolgáltató típusú oszt-rák jegybankhoz) azzal a céllal, hogy az így létrejött vállalatot privatizálják.

Ilyen típusú például a norvég jegybank, amely nagyobb kereskedelmi bankokkal együtt készpénzközpont-hálózatot hozott létre, és e vállalatba csoportosította át emissziós feladatainak jelentős részét. A norvég jegybank egyharmados részesedéssel rendelkezik a vállalatban, és e tulajdoni hányadának eladását tervezi, szemben az osztrák jegybankkal.

Hasonló céllal szervezte ki a svéd jegybank 1999-ben emissziós tevékenységének nagy részét, de később a vállalat privatizálása meghiúsult.

E kiszervező jegybankok tevékenységének elemzésekor döntő szempont, hogy a jegybanktól független vállalat-hoz kívánják telepíteni a nem feltétlenül csak a jegybank által végezhető emissziós funkciókat, melyek eredményeként hasonló munkamegosztás alakul ki a jegybank és a kereskedelmi bankok között, mint a klasszikus delegáló típusú jegybankoknál.

A MODELLEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

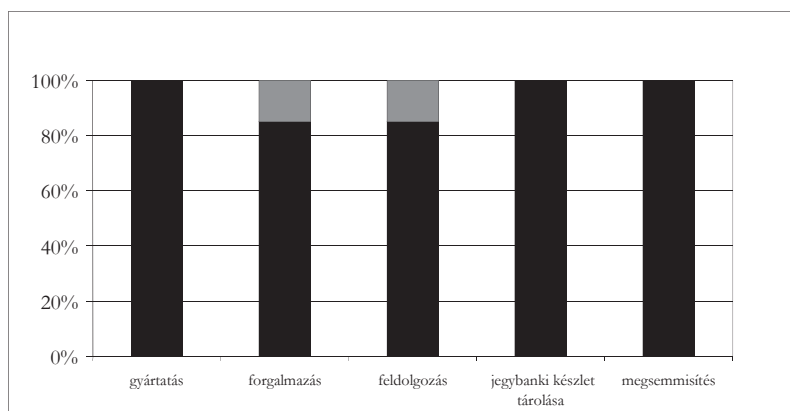
A jegybankok és a kereskedelmi bankok közötti munkamegosztást vizsgálva a szolgáltató, feladatmegosztó és delegáló jegybanki modellek egy-egy fokozatnak tekinthetők a munkamegosztás mélységét kifejező skálán. A szolgáltató jegybank a készpénzforgalmazásban és -feldolgozásban nagy részt vállal magára, míg a feladatmegosztó jegybank e tevékenységek jelentős részét átadja a kereskedelmi bankoknak. A delegáló jegybank a készpénzforgalmazásban és -feldolgozásban meglévő szerepét a minimumra szorítja (új bankjegy kibocsátása

és bankjegy-megsemmítés), és a készletezési feladatok egy részét is a kereskedelmi bankokra bízta. A jegybank és a kereskedelmi bankok főbb emissziós tevékenységeiben betöltött szerepének arányát mutatja a következő három grafikon az egyes modellek szerint működő jegybanktípusok esetében.

Amilyen mértékben mérséklődik a jegybank feladata a készpénzforgalom rendszerében, olyan mértékben csökken ezzel kapcsolatos költsége. Ugyanakkor a közvetlen ellenőrzési lehetősége a forgalomban lévő bankjegyek minősége felett is egyre szűkül, áttételessé válik. Szabályokat, közve-

1. ábra

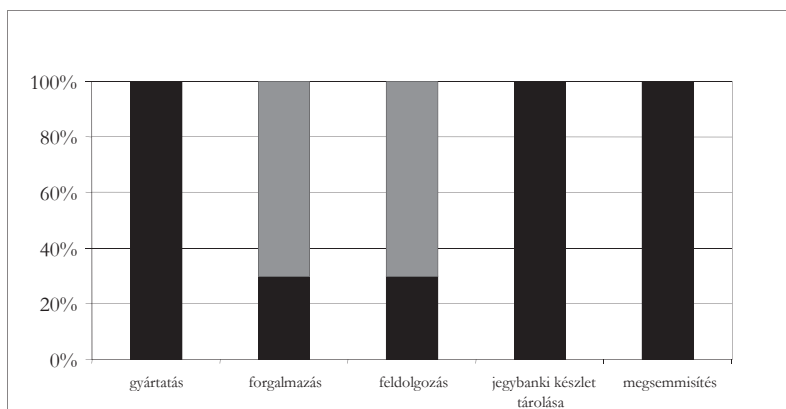
Szolgáltató jegybank*

* Franciaország, Németország, Belgium, Csehország, Görögország, Hollandia (2004-ig)

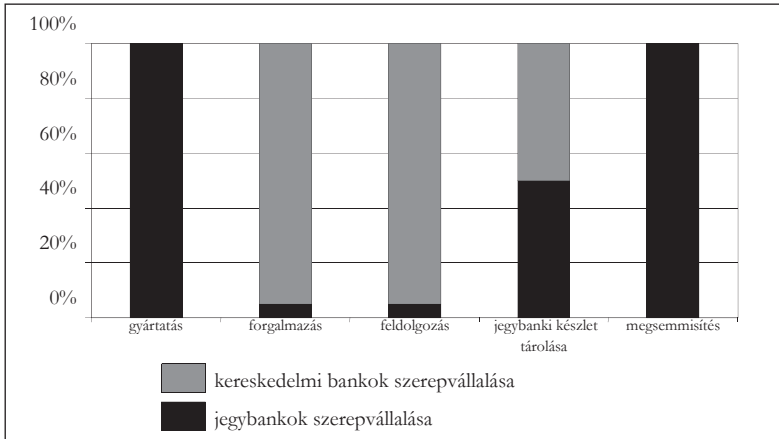
2. ábra

Feladatmegosztó jegybank*

* Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Észtország, Finnország, Magyarország, Lengyelország, Bulgária, USA, 2005-től Hollandia

Delegáló jegybank*

* Nagy-Britannia, Dánia, Írország, Ausztrália, Új-Zéland

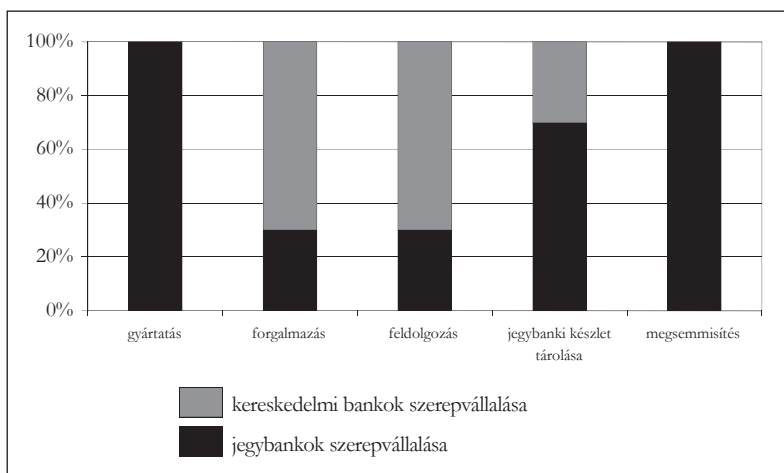
tett ellenőrző módszereket kell kidolgoznia a bankjegyminőség biztosítása érdekében. Mint fentebb említettük, a magyar jegybank 1997 óta, a pénzfeldolgozó vállalatok térnyerésével párhuzamosan szabályozza e vállalatok működési feltételeit és ellenőrzi tevékenységüket. Az euró bevezetését követően pedig az euróövezetben is elindult egy szabályozási folyamat annak érdekében, hogy a forgalomban jó minőségű euróbankjegyek forogjanak. A kereskedelmi bankok által működtetett készpénz-visszaforgató gépek működésére vonatkozóan az EKB 2002-ben szigorú követelményrendszert fogalmazott meg. A jegybankon kívüli feldolgozás átfogó szabályozásával kapcsolatban pedig 2005-ben jelent meg EKB-szabályozás, amely szerint 2007-ig az euróövezet országaiban biztosítani kell, hogy a bankjegyek csak gépi feldolgozást vagy szakképzettséggel rendelkező

alkalmazott ellenőrzését követően kerülhessenek vissza a forgalomba, valamint az ATM-eket csak jegybanki kifizetésből származó bankjegyekkel vagy jegybank által bevizsgált gépek által feldolgozott bankjegyekkel lehessen feltölteni.

A delegáló jegybank modellje nemcsak jegybanki szinten, hanem nemzetgazdasági szinten is lehetővé teszi a költségek minimalizálását. Ugyanakkor a jegybanknak a forgalomban lévő bankjegyek minősége feletti ellenőrző szerepe is a minimumra csökken, ezért ez a modell csak akkor valósítható meg, ha a kereskedelmi bankok által működtetett készpénzközpontok korszerű feldolgozó gépekkel rendelkeznek. A készpénzforgalmat illetően a saját tulajdonú vállalathoz kiszervező osztrák jegybank modellje hatékony lehet mind jegybanki, mind nemzetgazdasági szinten, de a vállalat tulajdonosi szerkezete és a piacon

4. ábra

Feladatmegosztó jegybank készletkihelyezéssel

* Spanyolország, Lengyelország, a tervek szerint Hollandia, USA, Svájc

betöltött monopolhelyezete korlátozza a verseny hatékonyságnövelő hatásának érvényesülését.

E modellek természetesen nem írják le pontosan egy-egy ország készpénzforgalmi rendszerét, de arra alkalmasak, hogy azok főbb jellemvonásait ragadjuk meg.

Több ország gyakorlatában a modellek közötti köztes megoldásokat találunk.

A feladatmegosztó és a delegáló modell közötti átmenetet jelentenek azok az országok, ahol a készpénzforgalmazáson és -feldolgozáson kívül a jegybanki készpénz tárolásában is jelentős szerepet játszanak a kereskedelmi bankok. Ezekben az országokban a jegybank naponta rendelkezésre áll ki- és befizetésre, ugyanakkor kihelyezett készpénzkészletet is tart a kereskedelmi bankoknál vagy az általuk üzemeltetett készpénzközpontokban. Ennek révén a kereskedelmi bankok jelen-

tős költségeket takarítanak meg a készpénzszállításban. Spanyolországban a jegybanki készletek készpénzközpontokba történő kihelyezésének célja az volt, hogy olcsóbban és gyorsabban elérhetővé váljanak a jegybank által szigorú követelmények szerint feldolgozott bankjegyek a kereskedelmi bankok számára, és így a forgalomban lévő bankjegyek minősége javuljon.

A JEGYBANKOK KÉSZPÉNZFORGALMAZÁSÁRA VONATKOZÓ EKB-SZABÁLYOZÁS ALKALMAZÁSÁNAK HATÁSA AZ EGYES JEGYBANKI MODELLEKRE

Az EKB a jegybanki emissziós szolgáltatások harmonizálása érdekében szabályozza az euróövezet nemzeti jegybankjainak készpénz-forgalmazási rendszerben betöltött szerepét. Az elfogadott 2002.

évi kormányzótanácsi határozat szerint a jegybanknak díjmentesen kell a nagybani készpénzszolgáltatásokat, és díjkötelesen a kiskereskedelmi jellegű szolgáltatásokat nyújtani (ha a jegybank ezt a tevékenységet végezni akarja). Előírja a jegybanki nyitva tartás idejét (legalább bizonyos számú fiókban minimálisan 6 óra) és azt, hogy a jegybanknak rendelkezésre kell állni a díjmentes nagybani szolgáltatásokkal a kereskedelmi bankok számára. Ez a határozat tehát elutasít két opciót (minden szolgáltatás díjmentes vagy díjköteles nyújtását).

A jegybankok készpénzforgalmazására vonatkozó EKB-szabályozás a szolgáltató jegybanki modell szerinti működésmóddal áll leginkább összhangban. A szolgáltató jegybank az országos készpénzforgalmazásban elsőrangú, széles hatókörű szerepet kíván betölteni. Aktív szerepét biztosítani tudja a díjmentes nagybani szolgáltatásokkal, a kiskereskedelmi díjköteles szolgáltatások nyújtásával és kiterjedt fiókhálózatával.

A nem euróövezeti feladatmegosztó jegybankok egy része, így Magyarország is, díjat számol fel valamennyi be- és kifizetésért. Ezért az euró bevezetése után ezekben az országokban – a feltételek változatlansága esetén – változtatni kell a díjpolitikán. A változtatás nem feltétlenül jelenti a jegybanki ki- és befizetési forgalom megnövekedését, ha a pénzfeldolgozó vállalatok ügyfeleiknek rugalmasabb szolgáltatást, gyorsabb készpénzforgalmat tudnak nyújtani, és ha a bankközi piac hatékonysága növekszik.

Ugyanakkor, mint láttuk, az alkalmazott díjak nagysága, illetve a ki- és befizetés szabályozása nagymértékben befolyásolja, hogy a jegybank a szolgáltató vagy a feladatmegosztó modellt alakítja-e ki.

Az EKB-határozat a delegáló jegybank modelljét sem utasítja el, amennyiben a jegybank vagy az általa megbízott készpénzközpont napi 6 órában díjmentesen nyújt a professzionális szereplőknek nagybani szolgáltatást. A delegáló jegybankok többsége (brit, dán és a kiszervező norvég) azonban nem nyújt ilyen szolgáltatást, és a készpénzközpontok díjak felszámításával nyújtják szolgáltatásaikat az ügyfeleknek, mivel kereskedelmi banki vagy jegybanki és kereskedelmi banki közös tulajdonban lévő profitorientált vállalatok. A delegáló jegybank modelljére tehát nehezen adaptálható a közös euróövezeti díjpolitika.

Bár az ír készpénzforgalomban meghatározó szerepe van a kereskedelmi bankok által működtetett készpénzközpontoknak, ahol kihelyezett jegybanki készletet tárolnak, és a be-, illetve kifizetéseket jóváírják/terhelik a jegybanki számlákon, az ír jegybank (az euróövezet tagja) nagyobb mértékben vesz részt a készpénzfeldolgozásban és -forgalomban, mint az e modellhez tartozó észak-európai jegybankok.

Az európai jegybankok egyre inkább elfordulnak a szolgáltató jegybank modelljétől, ezért feltételezhető, hogy az euróövezet kiszélesedésével a jegybanki készpénzforgalmazásra vonatkozó EKB-szabályozás vitákkal jár majd.

A MAGYAR JEGYBANK TEVÉKENYSÉGE

A magyar jegybank készpénz-forgalmazási gyakorlata alapján a feladatmegosztó jegybankok közé tartozik, ez a szerepkör az 1990-es évek közepétől alakult ki.

Ezt megelőzően az MNB szolgáltató jegybankként működött. Csak a jegybankban folyt minőség és valódiság szerinti bankjegy- és érmefeldolgozás, a gazdaság készpénzellátását és a jegybanki készpénzforgalmat 18 fiók biztosította.

A rendszerváltozásig a kereskedelemben alapvetően kis- és közepes méretű kereskedelmi vállalatok működtek, amelyek készpénzbevételüket többnyire a közeli postafiókokban, esetleg az MNB-nél fizették be. Ebből adódóan főként a Posta bonyolított le jelentős készpénzforgalmat, az országban számos gyűjtőhellyel rendelkezett, ahol – részben gépekkel – feldolgozta a készpénzt, és ebből biztosította fiókjainak és ügyfeleinek készpénzellátását.

Az 1990-es években megjelentek a pénzszállító vállalatok¹⁴, amelyek a kereskedelmi bankok megbízásából összegyűjtötték a készpénzt a bankfiókokból, a gyorsan tért hódító szupermarketekből és bevásárlóközpontokból, és befizették azt a jegybanki fiókokba. A pénzszállító vállalatok tevékenységüket fokozatosan Budapestre koncentrálták, és a begyűjtött készpénzt egyre nagyobb arányban a jegybank központjában fizették be. A bankjegyek és érmék csomagolásának módja, a jegybankba történő be- és kifizetés rendje nem volt szabályozva. A bankok, illetve a nevükben eljáró pénzszállítók kis összegű befizetéseket naponta többször is kezdeményezhettek. 1990–1995

között a jegybank készpénzforgalmának volumene több mint kétszeresére nőtt. Ennél gyorsabban emelkedett a budapesti fiókba befizetett és feldolgozandó bankjegyek mennyisége, amely már meghaladta a budapesti pénztár feldolgozási kapacitását. A pénzfeldolgozási idő megnőtt, két műszak bevezetése vált szükségessé e munkaterületen. Tekintettel arra, hogy a jegybank székháza és emissziós szolgáltató részlege a főváros központjában helyezkedik el, a nagyobb készpénzforgalomhoz szükséges infrastruktúra, pénzforgalmazó és -feldolgozó kapacitás kialakítására nem volt megfelelő hely.

1996-ban az MNB célul tűzte ki a készpénzforgalmazás és pénzfeldolgozás decentralizálását, melynek révén a készpénzforgalomban nagyobb szerepet kapnak a kereskedelmi bankok, illetve pénzfeldolgozó és -szállító vállalatok. Abban az évben törvényi szabályozás született, amely lehetővé tette a jegybankon kívüli pénzfeldolgozási tevékenység végzését, majd később több jogszabályi előírás szabályozta a tevékenység végzésének feltételeit. Ezzel lehetővé vált, hogy a korábban csak készpénzszállítással foglalkozó vállalatok egyre nagyobb mértékben részt vegyenek a pénzfeldolgozásban.

A jegybanki készpénzforgalmazás racionalizálása érdekében 1998-tól az MNB az ún. Üzleti Feltételekben szabályozta a pénztáraiba történő be- és kifizetések rendjét. Előírta a bankjegyek összerendezésének módját, csomagolását, a kis tételű befizetéseket napi egy alkalomra korlátozta, és az érméket csak nagy kiszerezésben (címlettől függően

¹⁴ A pénzszállító vállalatok általában bankoktól független vállalkozások, amelyek profiljában az értékszállítás és az őrzés-védelem is hangsúlyos szerepet kap.

2000–10 000 db) forgalmazta. 1999-től a bankjegybefizetések és -kifizetések legkisebb egysége a köteg lett, 2001-től pedig a nagyobb befizetéseknél kötelezővé vált a lezárt csomagban történő befizetés. Ettől kezdve a jegybank az országos forgalom nagyobb részét lebonyolító budapesti pénztárában csak nagy tételben forgalmaz, kereskedelmi bankok fiókjainak igényeit nem elégíti ki.¹⁵ Ezzel párhuzamosan megnőtt a pénzfeldolgozó és -szállító vállalatok szerepe a készpénz összegyűjtésében és a jegybanki előírásoknak megfelelő összerendezésében, csomagolásában.

A készpénzforgalom Budapestre koncentrálódása következtében a jegybank 18 fiókjának készpénzforgalma jelentősen csökkent, amely hozzájárult ahhoz, hogy az MNB vidéki fiókhálózatát 1997-től 8, majd 1999-től 4, 2006-tól pedig 2 egységre csökkentette.

A készpénzforgalom decentralizálásának irányában további nagy lépést jelentett a készpénzkezelési és -váltási díj 1998. évi bevezetése, amelyet a bankjegyek és érmék befizetésekor, kifizetésekor, és a bankjegyek, illetve érmék más címletre történő váltásakor számít fel a jegybank.¹⁶ A díj bevezetése a hitelintézeteket készpénzellátásuk átszervezésére, ésszerűsítésére, a készpénz visszaforgatására ösztönözte, ami a jegybankba történő be- és kifizetési forgalom erőteljes csökkenéséhez vezetett.

Ezen túlmenően az MNB ösztönzésére kialakult a kereskedelmi bankok közötti bankközi piac, ahol a bankok napi címletfeleslegüket egymás között elcserélik, és gyakorlatilag csak a bankrendszer szintjén felesleges készpénzt fizetik be a jegybank pénztáraiba. A hitelintézetek a jegybanktól csak azt a készpénzmennyiséget veszik fel, amelyet a bankközi piacon nem tudtak megvásárolni. A bankközi piacon a bankjegyek és érmék díjmentesen cserélnek gazdát. A kereskedelmi bankok nemcsak a készpénzfeldolgozást és -szállítást, hanem értéktáiraikat is kiszervezték a pénzfeldolgozó vállalatokhoz. Mivel egy-egy feldolgozó vállalat több bank számára is végez értéktári tevékenységet, a bankok közötti kereskedelem jelentős része tényleges készpénzszállítás nélkül, egy épületen belül történik.

A jegybank készpénzforgalma a díjbevezetés és a kialakuló készpénzpiac hatására 1999-ben közel 20%-kal csökkent, és a csökkenés – kisebb mértékben – folytatódott 2000-ben is. Az ezt követő években a pénzfeldolgozó vállalatok egyre nagyobb szerephez jutottak az országos készpénzfeldolgozásban. 2001–2004 között a feldolgozó vállalatok által végzett bankjegyfeldolgozás 30%-kal nőtt, míg a jegybanki feldolgozás csak 9%-kal. (Ebben a periódusban a forgalomban lévő bankjegyek száma 19%-kal emelkedett.) Jelenleg az országos szintű készpénzfeldolgozás kb. 20%-át végzi a jegybank. A bankjegyek jegybanki megfordulása 1998–2005 között évi 2,3-ról 1,3-ra csökkent.

A készpénz gazdaságba történő közvetlen visszaforgatása eredményeképpen a készpénz útja a készpénzforgalom professzionális szereplői között rövidebb,

¹⁵ Egyedi megállapodás alapján kis bankok kérhetik, hogy naponta egyszer kötegnél kisebb tételeket is befizethessenek a jegybankba. Az MNB vidéki egységeiben minden kereskedelmi bank hasonló módon naponta egyszer fizethet be kötegnél kisebb egységet.

¹⁶ Nem kell díjat fizetni azonban a selejtes bankjegyek és kis címletű érmék befizetéséért.

ami nemzetgazdasági szinten a feldolgozási, szállítási költségek és az ehhez kapcsolódó kockázatok mérséklődését eredményezi.

Az MNB-vel szemben is kettős követelmény fogalmazódik meg. Egyrészt a forgalomban lévő készpénz minőségének megőrzése, másrészt a költséggazdálkodás. E kettős célfüggvényben a feladatmegosztó jegybank modellje az MNB számára megfelelőnek bizonyult. Ezt a modellt választotta, mint láttuk, több más, fejlett ország jegybankja, illetve néhányan jelenleg alakítják ki e szervezési modell feltételeit (pl. Hollandia).

A feladatmegosztó jegybank csak kismértékben vesz részt közvetlenül a készpénzfeldolgozásban, a kereskedelmi bankok, illetve a pénzfeldolgozó vállalatok feladata e területen megnőtt. Így van ez Magyarországon is. Ezért az MNB a jegybankon kívüli pénzfeldolgozás ellenőrzését, felügyeletét különösen fontosnak tartotta. Ennek érdekében 2005. júliustól olyan jogi szabályozásokat léptetett életbe, amelyek – összhangban az EKB ajánlásaival – növelik a kereskedelmi bankoktól, illetve a pénzfeldolgozó vállalatoktól forgalomba kerülő fizetőszerzők minőségét, a készpénzforgalom biztonságát.

IRODALOM

- CARLIN, PETER: Currency note processing and distribution arrangements in Australia. Currency Conference, 2004, Róma.
- CHAPMAN, AUB: The role of the Central Bank in Cash Handling. Currency Conference, 2004, Róma.
- EKLUND, TROND – VEGGUM, LIEF: Change in the organisation of the supply of notes and coins – establishment of the limited company, Norsk Kontant-service AS (NOKAS). Norges Bank, *Economic Bulletin*, 2002/2.
- GIESECKE AND DEVRIENT GMBH: Benchmark Study Central Bank Processing. International Users Conference, 2004.
- Maintenance of the currency supply and the euro cash changeover. Bank of Finland, Annual Report, 2001.
- MULLINIX, MARK: Plans to increase reliance on private sector arrangements in currency distribution in the United States. Currency Conference, 2004, Róma.
- The Banco de Espana's auxiliary depositories. Banco de Espana, *Boletín Económico* 7-8/2005.
- TURTON, TERENCE: Currency circulation strategies. BPS 3000/2000 Users Group Conference 2005, San Francisco
- VÉBER ZITA: A készpénz útja a magyar gazdaságban I-II. *Világgazdaság*, 2004. március 16., április 19.
- VEGGUM, LIEF – NATVIG, PEDER: Destruction of banknotes outside the central bank. Norges Bank, *Economic Bulletin*, 2003/1.
- WETTSTEIN, FRANK – LIEB, HUBERT: Life cycle assessment of Swiss banknotes. *Swiss National Bank Quarterly Report*, 2000/3.